

ANDREJ RASPOR / je dr. družbenih ved – upravljaljskih ved, uni. dipl. org. dela. Ima več kot 38 let delovnih izkušenj od tega več kot 20 na vodilnih mestih: vodja splošnih poslov in komisije za nadzor stroškov, direktor razvoja kadrov in za strateške projekte, podjetnik, ustanovitelj več start-upov, poslovni svetovalec. Mnenja je, da je treba akademsko delo stalno preizkušati na terenu. Avtor več znanstvenih, strokovnih monografij in uporabnih priročnikov ter raziskovalec ARRS projektov.

PREDRAG LJUBOTINA / je visokošolski predavatelj temeljev ekonomije in kvantitativnih raziskovalnih metod v družboslovju. Doktoriral je na področju managementa. Tekom 35-letne podjetniške kariere je nabiral izkušnje v multikulturnem mednarodnem okolju kjer je uspešno zaključil več projektov internacionalizacije poslovanja. Njegovo primarno področje raziskovanja je področje ekonomske psihologije s poudarkom na medsebojnih odnosih v poslovnih okoljih. Poseben fokus namenja družinskim podjetjem, procesu nasledstva in širokemu spektru posebnosti, ki so z s tem povezani. V zadnjem času aktivno sodeluje v več mednarodnih raziskovalnih projektih eden katerih je tudi obsežna mednarodna raziskava kariernega namena študentov.

BOJAN ROJKO / Za sabo ima okoli 25 let dela na okoli 560 koncertnih in festivalskih projektih, večinoma kot vodja odnosov z javnostmi ter promocije, občasno pa tudi kot organizator ali (so)iniciator koncertov. Deluje kot svetovalec pri številnih projektih, med njimi so bili večinoma največji koncertni dogodki v Sloveniji in v tujini.

Povzetek: V prispevku obravnavamo s kakšnimi izzivi se je srečevala slovenska glasbena industrija v času COVID-19 in kakšne posledice je prineslo dogajanje v času pandemije na post pandemični čas. Analizirali smo ukrepe, ki jih je sprejela slovenska vlada in katerih ukrepov so bili deležni prav deležniki glasbene industrije. Ugotavljamo, da je zaprtje javnega življenja v času pandemije imelo nekaj pozitivnih izhodov, vendar je bila velika večina negativnih. Pojavile so se nove oblike nastopanja po družbenih kanalih: vendar pa so bili ti zanemarljivi glede preživetja tako glasbenikov kot tudi ostalih v tej sceni. Na drugi strani pa so se pojavljale osebne travme, glasbeniki bili večinoma brez sredstev za preživljanje, prisotni so bili osebni stečaji. Glasbeniki ki delujejo prosto na trgu, kot svobodni poklici, so bili v veliko slabšem položaju kot tisti, ki delujejo v okviru rednih zaposlitev.

Ključne besede: Slovenija, glasbena industrija, COVID-19, ekonomska eksistenca.

SLOVENSKA GLASBENA INDUSTRIJA V PRIMEŽU MED COVID-19 IN EKONOMSKO EKSISTENCO

Uvod

Svetovna zdravstvena organizacija je bila decembra 2019 obveščena o več primerih pljučnice neznanega vzroka v kitajskem mestu Wuhan. Ta bolezen, ki so jo poimenovali COVID-19, je močno prizadela družbe po vsem svetu, zato vlade držav, ob izbruhu, svojim državljanom priporočajo, naj čim bolj omejijo družbeno življenje in več ostajajo doma. Uvedle so omejitve družbenih dejavnosti, pri čemer se obseg omejitev razlikuje med državami [1]. Vse države članice EU so sprejele podobne ukrepe in so si prizadevale za omejitev nadaljnega širjenja virusa z naslednjimi ukrepi: (1) zaprtje izobraževalnih ustanov, (2) omejitve prehoda na meji oz. obvezna karantena ob vračanju v državo, (3) omejitve javnega življenja, (4) delo od doma.

Nas v prispevku zanima kakšen bil vpliv ukrepov na glasbeno industrijo, kot del kreativne industrije, v Sloveniji. Diskusija o uporabi in definiranju izrazov "kulturna" ali "kreativna" industrija, v povezavi z umetnostjo, traja še danes [2]. Kriza COVID-19 je vplivala na kakovost življenja in preživetje ljudi in takrat se je predvidevalo da se bo nadaljevalo vse dokler se ne bo našlo ustreznega cepiva in zdravila [3]. V raziskavi preverjamo vpliv virusa COVID-19 na kreativni sektor, v katerem deluje na milijone ljudi po vsem svetu, segment pa se dotika vseh por javnega življenja. Poleg turističnega je bil prav ta sektor zaradi omejitev najbolj prizadet.

Vpliv pandemije COVID-19 na kulturno gospodarstvo predstavlja veliko grožnjo vključenosti in raznolikosti delovne sile [4], saj je marsikdo zamenjal svoje delo in se prezaposlil. V Sloveniji se zato soočamo z ogromnim odlivom delovne sile iz te panoge. Veliko je namreč samozaposlenih, ki niso zaslužili dovolj za preživetje v tem sektorju. Velika podjetja pa so bila primorana odpuščati. Med izbruhom COVID-19 je bila ta industrija finančno prizadeta zaradi velikega števila odpovedi – koncerti, festivali, razstave, glasbene oddaje v živo, konference, poroke, zabave, korporativni dogodki, lansiranja blagovnih znamk, sejmov in več. [5] [6].

Ker kreativna industrija zajema zelo velik spekter različnih delavnosti, se bomo sami osredotočili zgolj na glasbene dejavnosti, katero raziskujemo v Sloveniji. COVID-19 prinaša v ta segment velike izzive. Potrebno je bilo zagotoviti več (zdravstvene) varnosti, tako med izvajalci (zaposlenimi), kot med obiskovalci. Zaradi tega so nastali veliki stroški. Poleg tega so bile tudi omejitve obiskov. Zato vsem

dogodkom v tem času prinesle negativne bilance. Organizatorji so se odločali za izvajanje dogodkov, da so sploh delali, saj so računali, da bo to za izvajalce in poslušalce psihološko koristno. S tega vidika so se ponudila IKT kot ustrezna orodja za omejevanje stikov, posledično pa tudi manjše možnosti za prenos virusa. Potrebno je bilo poiskati nove poslovne modele, ki so glasbenikom omogočali preživetje. Vse to analiziramo v prispevku.

Teoretično ozadje **COVID – 19 v Sloveniji**

Samemu COVID-19 ne bomo namenili veliko prostora. Kar kaže izpostaviti je, da se je prvič pojavil leta 2019 v Vuhanu na Kitajskem, kjer so zaznali več primerov pljučnice. Izključili so vse doslej znane povzročitelje respiratornih okužb in potrdili okužbo z novim koronavirusom. Dne 7. januarja 2020 so kitajski pristojni organi virus označili kot novi virus in ga začasno poimenovali 2019-nCoV [17].

Zaradi neverjetno hitrega širjenja virusa in tudi zaradi naraščanja smrtnih žrtev kot posledice obolezlosti z virusom so bile skoraj vse države primorane uvesti preventivne ukrepe, s čimer bi kar najbolj učinkovito preprečili širitev virusa. Svetovna zdravstvena organizacija je 11. marca 2020 razglasila COVID-19 za pandemijo.

Tudi Slovenija je sledila tem ukrepom. Zaradi naraščanja števila obolelih na območju Republike Slovenije je bila 12. marca 2020 razglašena epidemija. Vlada je sprejela več preventivnih ukrepov, s katerimi bi čim bolj zajezili širitev koronavirusa. Tako so bili sprejeti ukrepi na področju omejevanja socialnih stikov, na področju zdravstva, ukrepi v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, v delovnih okoljih, v upravnih enotah in pravosodju, v domovih za ostarele ter zavodih za prestajanje kazni. Nekateri so imeli neposreden vpliv na panogo, drugi pa zgolj posrednega. Če povzamemo s spletne strani Vlade Republike Slovenije, so bili v Sloveniji veljavni naslednji ukrepi [18]:

- **Ukrepi, namenjeni omejevanju socialnih stikov:** od 20. marca 2020 je veljala prepoved zbiranja ljudi na javnih shodih in javnih prireditvah ter drugih dogodkih na javnih krajih v RS. Zaprle so se javne ustanove. Od 16. marca sta bila ustavljena javni potniški avtobusni in železniški promet, prepovedana ponudba ter prodaja blaga in storitev neposredno potrošnikom. Iz te prepovedi je bila izvzeta ponudba ter prodaja blaga in storitev potrošnikom na daljavo, lekarne in prodajalne z živili. Nakup v trgovinah za ranljive skupine je bil mogoč samo v času od 8. do 10. ure in zadnjo uro delovnega časa. (Treba je poudariti da glasbena industrija, oziroma njen »živi del« - koncerti, festivali, drugo – niso mogli služiti kar celi dve leti zaradi tega, tako so se ustvarjali ogromni minusi in odlivi ljudi v druge panoge, tako rekoč skoraj edina panoga – poleg gledališč ipd. – ki dejansko ni mogla delati s pozitivnim izidom ali pa sploh ne.)
- **Ukrepi na področju zdravstva:** odpovedali so večino nenujnih in preventivnih pregledov v bolnišnicah in zdravstvenih domovih, predvsem pa so prepovedali vse obiske v zdravstvenih ustanovah. Od 14. marca naprej so bile določene tudi najvišje dovoljene cene varovalne, zaščitne in druge zdravstvene opreme.
- **Ukrepi na mejah:** ustavljen je bil letalski promet. Meja s Hrvaško je bila zaprta za potniški promet, vstop iz Italije v Slovenijo pa je bil dovoljen samo slovenskim državljanom oziroma osebam s potrdilom o negativnem testu na koronavirus. Na mejah z Avstrijo in Madžarsko so bile vzpostavljene kontrolne točke. Od 12. aprila naprej je veljal odlok, ki je določal sedemdnevno karanteno ob vstopu v Slovenijo. (Tu kaže izpostaviti problem glede gostujočih tujcev, ki so se nahajali v Sloveniji ob vzpostavitvi omejitev. V Tako so sproti določali iz katerih držav lahko gostujejo, iz katerih ne. Kaže izpostaviti primer ki so ga imeli pri Floating Castle Festivalu in so morali zadnji moment odpovedovati določene izvajalce.)
- **Ukrepi v vzgojno-izobraževalnih ustanovah:** s 16. marcem 2020 so se zaprle vse vzgojno-izobraževalne ustanove v Sloveniji. Prepovedano je bilo tudi organizirano skupinsko varstvo otrok, šole so začele s poukom na daljavo. (Tudi to je vplivalo, kot na vse ostale, tudi na glasbenike in glasbeno industrijo)
- **Ukrepi v delovnih okoljih:** Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je objavilo pojasnila in priporočila delodajalcem glede odrejanja dela na domu in drugega dela v izjemnih okoliščinah. Za dela, ki jih ni mogoče opravljati na domu, pa je bilo odrejeno čakanje na domu.
- **Ukrepi v upravnih enotah in pravosodju:** upravne enote do nadaljnjega opravljajo nujne naloge, stranke sprejemajo samo za najnujnejše primere, vloge sprejemajo zgolj v elektronski obliki ali po pošti, do preklica ni mogoče sklepanje zakonskih ali partnerskih zvez. Od 28. aprila naprej je bilo znova omogočeno sklepanje zakonske zveze z nekaterimi omejitvami. Prilagojeno je tudi delovanje sodišč in notarskih pisarn.
- **Ukrepi v domovih za ostarele:** uvedena je bila popolna prepoved obiskov.
- **Omejitev obiskov v zavodih za prestajanje kazni:** uvedena je bila omejitev obiskov skupin v zavodih, nenujni zdravstveni pregledi zaprtih oseb pa so bili prestavljeni.

Po vseh sprejetih ukrepih se je začela epidemija v Sloveniji umirjati, trend hospitalizacij je začel padati. Vlada RS je tako počasi začela sproščati ukrepe. Z 11. 4. 2020 je bilo znova dovoljeno opravljanje nenujnih zdravstvenih storitev. S 15. 4. 2020 je vlada odpravila obvezno nošenje rokavic v zaprtih javnih prostorih in ga nadomestila z obveznim razkuževanjem rok. Od 12. 4. 2020 naprej so morale osebe, ki so

prišle v Slovenijo, za sedem dni v karanteno. S 4. 5. 2020 so se odprli frizerski in kozmetični saloni, dovoljene so bile športno-rekreativne storitve na prostem oziroma v športnih objektih ob upoštevanju razdalje. Od 29. 4. 2020 naprej so začele delovati knjižnice, galerije in muzeji, s 4. 5. 2020 pa je bila sproščena tudi strežba na terasah in vrtovih gostinskih lokalov. Dne 30. 4. 2020 je vlada odpravila splošno omejitev gibanja na občine, 11. 5. 2020 je stekel javni potniški promet, 18. 5. 2020 pa so začeli postopno delno odpirati vrtci in šole. Dne 14. 5. 2020 je Vlada Republike Slovenije zaradi ugodnih trendov širjenja bolezni sprejela Odlok o preklicu epidemije, vendar pa so še vedno ostali v veljavi omejevalni ukrepi, ki jih bo treba upoštevati do 31. 5. 2020.

Kot posledica zgornjih ukrepov so organizacije organizirale delo od doma, prav tako pa je potekalo tudi šolanje od doma.

Vlada je sprejela več protikoronskih zakonov s katerimi je urejala status zaposlenih in samozaposlenih:

- Prvi protikoronski zakon (PKP1) samozaposlenim, kmetom in verskim uslužbencem, katerih promet je marca v primerjavi s februarjem upadel za 25 % ali pa je v aprilu in maju v primerjavi s februarjem upadel za polovico, določi da bo država izplačala mesečni temeljni dohodek; v marcu so prejeli 350 EUR, v aprilu in maju pa po 700 EUR. Samozaposlenim v kulturi, ki se jim je pravica do plačila prispevkov za socialno varnost iztekla do 30. junija 2020 ali pa jim nova še ni bila potrjena, so ohranili to pravico do konca avgusta.
- Tretji protikoronski paket pomoči (PKP3) je bil na vladi sprejet 19. maja 2020. Paket je zajemal ukrepe na področju gospodarstva, javnih financ, kmetijstva, gozdarstva in prehrane, sociale, subvencij študentske prehrane, visokega šolstva, infrastrukture ter javnega naročanja. PKP3 je prinesel subvencioniranje skrajšanega delovnega časa, vlada bo financirala polovico delovnega časa, t. j. do 20 ur tedensko. Na področju gospodarstva je med vidnejšimi ukrepi bilo nadomestilo za čakanje na delo za tista podjetja v turizmu in gostinstvu, ki jim bodo prihranki glede na leto 2019 padli za več kot 10 %. Drugi večji gospodarski ukrepi so bili turistični boni oz. vavčerji. Vlada je vsem polnoletnim državljanom namenila po 200 €, mladoletnim pa po 50 EUR bonov, ki jih lahko koristijo pri vseh slovenskih ponudnikih nočitev z zajtrkom. Država je za bone namenila 345 milijonov EUR. (Tu kaže poudariti, da so bili zaposleni v glasbeni industriji obravnavani šele v tretjem svežnju ukrepov, pred tem pa še potekala pogajanja z državo. Do takrat je namreč veljalo, da je prireditvena industrija nekaj postranskega, nepomembnega, neresnega, ne glede na to, da je pomemben faktor pri BDP idr. Stiske posameznikov so se kazale na različne načine. Nekateri so imeli visoke kredite – največ studiji in posojevalci tehnične opreme.)
- Kljub temu, da se je pričakovalo umiritev pride do novih izbruhov. Vlada je peti protikoronski paket sprejela, 23. septembra 2020. Na področju dela podaljšuje ukrep čakanja na delo doma do konca leta 2020 za vse panoge, pogoj je upad prihodkov za vsaj 30 odstotkov glede na leto 2019. Vsi starši, ki bi zaradi okuženega otroka morali biti odsotni z dela, so upravičeni do 80 % nadomestila plače. Na voljo je tudi 100-odstotno nadomestilo plače za zaposlene, ki jim je bila odrejena karantena zaradi stika z okuženo osebo na delovnem mestu. Če je karantena odrejena samozaposlenim, so upravičeni do 250 EUR nadomestila. Vlada je ponovno uvedla tudi ukrep temeljnega mesečnega dohodka v višini 700 EUR in povračilo prispevkov v višini 400 EUR na mesec. Vsi, ki so vključeni v obvezno zdravstveno zavarovanje, pa bodo upravičeni tudi do cepiva za sezonsko gripo.
- Za vse zaposlene, ki v rdečih in sivih conah delujejo neposredno z okuženimi z novim koronavirusom, PKP5 uvaja dodatek v višini 30 % osnovne urne postavke zaposlenega. Na področju izobraževanja PKP5 ureja izobraževanje na daljavo, zagotovitev financiranja zaščitne opreme in sredstev za dezinfekcijo prostorov v izobraževalnih zavodih ter oprostitev plačila vrtca, če je bila otroku odrejena karantena. Ker je bila med karanteno v obdobju med 16. marcem in 11. majem izvajalcem prevoznih storitev onemogočena dejavnost, vlada v PKP5 predlaga nadomestilo za stroške, nastale v tistem obdobju.
- Šesti paket pomoči (PKP6) za lajšanje posledic zaradi koronavirusa, vreden milijardo EUR, je vlada sprejela 10. novembra 2020. Vlada je predvidela kritje fiksnih stroškov podjetij, česar prejšnji protikoronski paketi niso vsebovali. Na področju dela in sociale je vlada poenostavila način prijave dela od doma, prav tako je bilo podaljšanje subvencioniranja skrajšanega delovnega časa do 30. junija 2021. Za delavce v domovih za ostarele je v PKP6 predviden višji dodatek za delo v sivih in rdečih conah. Ponovno so bile aktivirane subvencije podjetjem za čakanje zaposlenih na delo, kmetom finančno nadomestilo zaradi izpada dohodka, odlog plačila obveznosti iz bančnih posojil za 12 mesecev ipd. Za obdobje med 1. junijem 2020 in 31. decembrom 2021 bo državni proračun izvajalcem socialno varstvene storitve institucionalnega varstva kril »izpad prihodkov v višini cene oskrbe v standardni dvoposteljni sobi s souporabo sanitarij za vse nezasedene kapacitete, ki so prazne zaradi zagotavljanja ukrepa omejevanja okužbe s COVID-19«, v istem obdobju jim krije tudi »izpad prihodkov v višini cene za dvoposteljno sobo s souporabo sanitarij, ki je najnižja med vsemi oblikovanimi cenami za kategorije oskrbe institucionalnega varstva odraslih s posebnimi potrebami, za vse nezasedene kapacitete, ki so prazne zaradi zagotavljanja ukrepa omejevanja okužbe s COVID-19.«
- S šestim paketom pomoči (PKP6) staršem za otroka, ki vrtca v času epidemije ne obiskuje, le-tega ni potrebno plačati, izpad nadomesti državni proračun. Prav tako je vlada predvidela kritje izpada plačil v zasebnih vrtcih, ki se financirajo na podlagi 34. člena Zakona o vrtcih RS, država jim krije tudi 15 % cene za posameznega otroka. Vsem učencem in dijakom, ki so upravičeni do šolskih obrokov, bo lokalna skupnost zagotavljala brezplačni topli obrok v dneh, ko poteka pouk. Stroške krije državni proračun. Državni proračun in sredstva Evropske unije krijejo tudi nakup zaščitne opreme tistim dijakom in študentom, »ki jo ti potrebujejo pri opravljanju izobraževalnih ali študijskih obveznosti po študijskih programih javnih in koncesioniranih visokošolskih zavodov.«

V PKP6 je bila sprva predvidena tudi izenačitev vpisnih pogojev med splošno in poklicno maturo. Po odklonilnem mnenju Skupnosti splošnih ter strokovnih gimnazij je ministrstvo ta člen umaknilo. S šestim paketom je vsem študentom oproščeno plačilo storitev študentskih domov.

- Sedmi paket pomoči (PKP7) za lajšanje posledic zaradi koronavirusa, vreden 550 milijonov EUR, je vlada sprejela 19. decembra 2020. Z njim vlada vsakemu študentu izplača 150 EUR, zaposlenim z nizkim dohodkom 200 EUR, verskim uslužbencem 700 EUR in dodatek upokojencem s pokojninami do 714 EUR; za pokojnino v rangu 612,01 in 714 prejmejo 130 EUR dodatka, v rangu 510,01 in 612 prejmejo 230 EUR dodatka, tisti z višino pokojnine do 510 EUR pa 300 EUR dodatka. Kmetom z nizkimi finančnimi prihodki vlada namenja 150 EUR. Za vsakega otroka, rojenega v času od razglasitve prve epidemije, vlada s PKP7 namenja 500 EUR, prejemniki otroškega dodatka do petega dohodkovnega razreda prejmejo 50 EUR pomoči za vsakega otroka, družine s tremi otroki 100 EUR, tiste s štirimi ali več pa 200 EUR. Na področju kulture PKP7 med drugim omogoča državna sredstva filmskim projektom, ki zaradi epidemije niso bila izplačana.
- Vlada je osmi paket pomoči (PKP8), vreden 320 milijonov EUR, sprejela na seji 25. januarja 2021. PKP8 se navezuje predvsem na ohranjanje delovnih mest - vlada je ukrep čakanja na delo podaljšala do 30. aprila, z možnostjo podaljšanja do 30. junija 2021. Delodajalcem za plače delavcev, ki brez dodatkov ne dosegajo ravni minimalne plače, država subvencionira 50 EUR, prav tako delodajalci v drugi polovici leta 2021 razbremenjeni plačila prispevkov za socialno varnost za zaposlene. Zaposleni, ki ga ob decembrski plači zaradi prejema nagrade za poslovno uspešnost niso, prejmejo krizni dodatek 200 EUR. Uvedeno je bilo tudi finančno nadomestilo zaradi izpada dohodka za nosilce kmetijskih gospodarstev in nosilce dopolnilne dejavnosti od 1. oktobra 2020.
- Z osmim paketom pomoči je vlada razširila seznam prejemnikov enkratne pomoči; polnoletni dijaki prejmejo 50 EUR, študenti s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki se v tekočem šolskem letu šolajo v tujini, pa 150 EUR. Enako višino enkratnega dodatka prejmejo tudi vojni veterani in invalidi ter brezposelni, ki so delo izgubili po 12. marcu 2020 in so ob izplačilu še vedno brezposelni. Podaljšana je bila možnost tridnevne bolniške odsotnosti brez zdravniškega potrdila, a le enkrat v koledarskem letu. Z začasnim ukrepom država verskim uslužbencem začasno krije socialne prispevke. Do konca šolskega leta 2020/2021 bo država prevoznikom nadomestila izpad prihodkov z naslova šolskih prevozov, prav tako se do konca junija 2021 podaljšuje " ukrep nadomestila izpada prihodkov izvajalca prevoza potnikov v železniškem prometu, za izvajalce prevozov potnikov z avtobusi in imetnikom licence za opravljanje prevozov v cestnem prometu, ki izvajajo občasni prevoz s kombiniranimi vozili." Poleg tega je država nase prevzela stroške testiranja slovenskih športnikov.

Iz pregleda ukrepov je razvidno, da so bili samozaposleni in zaposleni lahko upravičeni do pomoči glede na njihov status. V prednosti so vsekakor bili tisti, ki so bili ob nastopu covid 100 % zaposleni za nedoločen čas. Na drugi strani pa so bili na najslabšem tisti, ki so delno zaposleni - delno pa samozaposleni. Samozaposleni so koristili del subvencij, a ker dejansko niso imeli prihodkov, so živeli od prihrankov. Nekateri pa so kasneje zaprli s. p.-je, ali celo šli v osebno stečaj.

Kreativne industrije

Kot smo že uvodoma izpostavil v literaturi in praksi zasledimo uporabo različnih med seboj močno povezanih ali istopomenskih izrazov – od kreativne ekonomije do kreativnih industrij, kulturnih industrij, kreativnih in kulturnih industrij (KKI), v zadnjem času pa se v EU vedno bolj uveljavlja poimenovanje kulturni in kreativni sektor (KKS). Poleg vseh že omenjenih izrazov v Sloveniji v zvezi z njimi zasledimo še dodatne različice, ki sicer izvirajo zgolj iz različnih prevodov oz. naklonjenosti avtorjev do uporabe tujk (kreativni/ustvarjalni) [7].

Že sam uvod nakazuje da definiranje kulturnih in kreativnih industrij ni tako preprosta naloga. Sploh zato ker je bil termin v slovenščino prenesen iz drugih jezikov in okolij. Tam pa je opredeljen na različne načine. Poleg tega nekatera okolja uporabljajo za vse le izraz kulturne industrije, drugje pa k temu dodajajo še širši pomen kreativne industrije. Izraz kulturne industrije ima daljšo zgodovino kakor kreativne industrije. Njegovi izvori segajo v prvo polovico dvajsetega stoletja, ko sta film in gramofonska plošča ustvarila nove oblike umetnosti, občinstva in podjetništva.

Težave so tudi z razmejitvijo, kaj so kulturne in kaj kreativne industrije, čeprav na splošno velja, da prva oznaka definira tiste dejavnosti, ki so bolj neposredno povezane z umetnostjo, denimo glasba, gledališče in film, druga pa vključuje še tiste aktivnosti, ki imajo malo skupnega s tradicionalno definiranimi umetnostmi, in zajema, na primer, oglaševanje in grafično oblikovanje. V Sloveniji smo še pred nekaj leti uporabljali izraz kulturne industrije, najprej v edninski in nato v množinski obliki. Z razvojem dejavnosti pa se je prijela raba kulturne in kreativne industrije, pri čemer se angleška beseda »creative« enkrat prevaja kot kreativno, drugič pa kot ustvarjalno. Breznikova navaja da lahko brez zadržka uporabljamo oboje [8].

Kulturne in kreativne industrije (KKI) imajo velik potencial za povezovanje z drugimi industrijskimi sektorji ter za krepitev gospodarskega in družbenega razvoja s spodbujanjem inovacij, ki izhajajo iz kreativnosti [9]. Sklicujoč se na mednarodne organizacije, kot sta Unesco in GATT (The General Agreement on Tariffs and Trade), so kulturne industrije definirane kot dejavnosti, ki združujejo ustvarjalnost, proizvodnjo in distribucijo dobrin in storitev, ki so v svojem bistvu kultura [10]. Pogosto jih varujejo zakoni o intelektualni lastnini. Temeljijo na znanju in so delovno intenzivne. Vključujejo besedno, glasbeno, televizijsko in filmsko proizvodnjo in založništvo, umetno obrt in

oblikovanje. Nekatere države k temu dodajajo še arhitekturo, vizualno in izvedbeno umetnost, šport, oglaševanje in kulturni turizem [11]. Sami se v nadaljevanju osredotočamo glasbeno industrijo.

R90 Kulturne in razvedrilne dejavnosti [12]:

- R90.010 – Umetniško uprizorjanje;
  - o priprava in izvedba gledaliških, opernih ali plesnih predstav, koncertov, lutkovnih predstav ter drugih odrskih prireditev;
  - o dejavnost gledaliških in cirkuških skupin, ansamblov, orkestrrov ipd.;
  - o dejavnost samostojnih umetnikov, kot so igralci, plesalci, glasbeniki, govorniki, predavatelji;
  - o dejavnost voditeljev predstav in prireditev, diskdžokejev;
- R90.020 – Spremljajoče dejavnosti za umetniško uprizorjanje;
  - o priprava in izvedba gledaliških, opernih ali plesnih predstav, koncertov, lutkovnih predstav ter drugih odrskih prireditev;
  - o dejavnost gledaliških in cirkuških skupin, ansamblov, orkestrrov ipd.;
  - o dejavnost samostojnih umetnikov, kot so igralci, plesalci, glasbeniki, govorniki, predavatelji;
  - o dejavnost voditeljev predstav in prireditev, diskdžokejev;
- R90.030 – Umetniško ustvarjanje;
- R90.040 – Obratovanje objektov za kulturne prireditve.

Glasbena industrija

Na splošno bi lahko opredelili, da termin »glasbena industrija« pojmuje vse, kar je povezano z glasbo. Ta je glavni posrednik med glasbo (avtorjem) in potrošnikom [13].

Prepoved javnih zbiranj ob izbruhu bolezni COVID-19 je privedla do takojšnje prekinitve delovanja koncertnih prizorišč in glasbenih festivalov, odpovedi nastopov in koncertnih turnej, zaprtja glasbenih trgovin ter številnih drugih ekonomskih dejavnosti, ki jih obsega glasbena industrija. V negotovosti se je znašlo preživetje posameznikov številnih poklicev, ki sestavljajo glasbeno panogo, od skladateljev, glasbenikov, tekstopiscev, glasbenih učiteljev, dirigentov, glasbenih menedžerjev in agentov, založnikov, distributerjev, organizatorjev festivalov in koncertov, zvočnih in lučnih tehnikov, redarskih služb in številnega drugega storitvenega osebja, ki je povezano s to razvejeno in pomembno svetovno gospodarsko panogo [14].

V času COVID-19 vsi deležniki glasbene industrije niso bili enako prikrajšani. Dejstvo je, da so se lahko nekateri nemoteno poslovali. Skladatelji, tekstopisci, založniki, izdajatelji fonogramov, distributerji pretočnih spletnih vsebin (glasba), so normalno ali celo več zaslužili v času COVID-a. Glasbeni agenti so poslovali zelo omejeno saj ni bilo organizacije dogodkov. Drugi so se lahko odločili za alternativne oblike predvsem iz izvedbo in prodajo po spletu (prodaja, poslušalci, glasbeniki). Nekateri pa so bili praktično brez prihodkov (koncerti, diskoteke, tonski in svetlobni tehniki), celi dve leti. Za vse tiste, ki so bili deležni velikih izpadov prihodkov bo imelo dolgoročne posledice. Za nekatere, ki so uspeli preživeti tudi za nadaljnjih 5 do 10 let.

Različne dobre prakse iskanja rešitev

Omejevanje socialnih stikov ljudi, ki ga za obvladovanje pandemije COVIDa-19 z različno intenzivnostjo in v različnih obdobjih od izbruha pandemije v pričetku leta 2020 izvajajo vlade po vsem svetu, je poleg turizma zelo prizadelo tudi kulturni in kreativni sektor [15]. Tako je odsotnost koncertne dejavnosti močno zaznamovala najprej spomladanski dela leta 2020 in celotno jesen in zimo 2020–2021. V poletnem času je bilo sicer nekaj možnosti za izvedbo, a ker je bilo toliko omejitev se nekateri niso odločali, saj so ocenili da se dogodki finančno ne bodo pokrili. Predvsem pa je bilo zelo rizično rezervirati tuje skupine, ker se ni vedlo ali bo dejanske izvedbe sploh prišlo. Vsi, ki so organizirali dogodke v tem času, so delali iz izgubo, razen če so bili močno subvencionirani s strani države, lokalne skupnosti, oziroma drugimi donacijami. Izgube pa zato, ker so bile kapacitete zmanjšane tudi do 80 % glede na prej, profit pa po ocenah poznavalcev nastane šele ko se preseže 70 do 80 % polne zasedenosti celotne kapacitete. To pa je bilo zaradi omejitev praktično nemogoče doseči. To v težko stisko postavlja tako avtorje glasbe kot tudi vse preostale organizacije v tej panogi.

Kako so pristopili k organizaciji pomoči v tujini?

Glasbena industrija po podatkih Mednarodnega združenja fonogramske industrije podpira v EU kar 2 milijona neposrednih delovnih mest. Raziskava študije Oxford Economics pa razkriva, da gospodarstvu Evropske unije in Velike Britanije prinaša več kot 81 milijard EUR, od tega v obliki neposrednega izvoza kar 10 milijard, na leto [16]. Po podatkih Združenih narodov (2019) kreativna gospodarstva na globalni ravni pred COVID-19 predstavlja 3 % celotnega bruto družbenega proizvoda (BDP), zaposlujejo prek 30 milijonov ljudi in zagotavljajo več delovnih mest delavcem, starim od 18 do 25 let, kot katera koli druga področja zaposlitve. V Evropski uniji zagotavljajo (širša vključitev) prek pet milijonov delovnih mest [17].

V tujini je že v letu 2020 veliko organizacij pripravilo sklade za pomoč glasbenikom, saj so bili le-ti najbolj prizadeti. Ta pomoč je izvirala iz profesionaliziranega in organiziranega sektorja, ki se je hitro odzval in aktiviral mehanizme podpore. Tako je pomoč zbirala nemška

kolektivna organizacija GEMA in nizozemska kolektivna organizacija BUMA/Stemra. Zato je 2. aprila 2020 v imenu evropske glasbene industrije kar 36 evropskih združenj in mrež glasbenih avtorjev, izvajalcev, založnikov, festivalov, dvoran, promotorjev, menedžerjev, kolektivnih organizacij in drugih interesnih združenj podpisalo poziv k odločnemu ukrepanju za zaščito glasbene industrije [14]. V nekaterih državah (Združeno kraljestvo, Nemčija, Nizozemska), kjer je ta panoga prepoznana, so se odzvali. V drugih, kot je npr. Slovenija, države Zahodnega Balkana, pa se sploh niso odzvali ali pa so se odzvali z zamikom.

Kaj pa Slovenija?

V Sloveniji delež zaposlenih v kreativnem sektorju pred COVID-19 predstavlja 7 % vseh delovno aktivnih, ki ustvarijo skoraj tri milijarde EUR prometa [15], kar priča o izjemnem pomenu tega sektorja za delovanje ekonomije. Po podatkih zavoda BIG je v Sloveniji samo na področju poklicev, kot so kreativni in nastopajoči umetniki, avtorji, novinarji in jezikoslovci, zaposlenih približno 12.000 ljudi, pri čemer delež samozaposlenih med njimi znaša 40 %. Število podjetij v kulturnem sektorju je 9.360, medtem ko naj bi bil delež vseh registriranih organizacijskih enot, ki jih zavzema kreativno-kulturni sektor v Sloveniji, 10,5 % [15] [17]. Vendar pa so to uradni podatki, ki so lahko tudi nekoliko nižjih od pravih. Po oceni poznavalcev je groba ocena da je okoli 20.000 ljudi ožje, oz. širše nekje okoli 80.000 vpetih v ta sektor. K temu je treba upoštevati, da imajo ti ljudje povečini družine, kar vpliva torej na preživetje ne samo njih ampak tudi njihovih družinskih članov. Še posebej če je celotna družina vezana na ta sektor. Kar je bolj pravilo kot izjema.

Če je bil torej že pred pandemijo položaj povprečnega slovenskega kulturno-kreativnega delavca vse prej kot rožnat, se je zaradi nje še dodatno poslabšal. Večmesečna (dejansko v praksi dveletna) zamrznitev tradicionalnega (kulturna in kreativna ponudba na fizičnem prizorišču) KKS, je bila izjemna grožnja mnogim kulturnim in kreativnim delavcem, ki se po lastnih navedbah že v letu 2020 soočali s hudo socialno stisko [15]. Tako se je še povečala prekarizacija, padec prihodkov in osebni stečaji. Ena izmed ključnih značilnosti kreativnih zaposlitev temelji na njihovi fleksibilnosti. Skupine kreativnih delavcev, ki se ukvarjajo s pretežno nematerialnimi, mentalno zahtevnimi in organizacijsko zapletenimi dejavnostmi, so zabeležile izrazit prehod v fleksibilno delovno okolje, ob čemer je fleksibilizacija dela teh nadarjenih in pogosto visoko izobraženih kadrov zaznamovana z zahtevnimi in individualno oblikovanimi delovnimi urniki, nizkimi in nerednimi plačili ter visoko stopnjo potencialnega tveganja ob izrazito deprivilegirani (podrejeni) delovni poziciji v odnosu do delodajalca [17].

V sodobni glasbeni industriji so koncerti postali glavni vir zaslužka glasbenikov. Zaradi pretočnih vsebin, se prodaja zelo malo CD-jev in DVD-jev. Kokošin je v svoji raziskavi ugotavljala kako obiskovalci koncertov poizkušajo nadomestiti izpad koncertov med COVID-19. Ugotovila je da so zelo pogrešali in posledično želijo koncertno izkušnjo poizkušajo nadomestiti s spremljanjem nedavnih koncertov preko spletnih platform, intenzivneje poslušajo glasbo, uporabljajo platformo Youtube in si ogledujejo DVD posnetke starejših koncertov. Poleg tega je iz rezultatov razvidno, da respondenti koncertom vsaj do neke mere dodeljujejo večjo pomembnost kot v obdobju pred pandemijo. Spletni koncerti so se sicer izkazali kot učinkovit in inovativen izhod v sili, ki pa žal le delno zadovolji potrebe po koncertih v živo, zato nanje ne moremo računati kot na trajno rešitev [18]. Ta poizkus prehoda iz živo na splet je pokazal, da so bili tudi hudi zapleti s tehnologijo, kakovostjo prenosov, sesuvanje sistemov, daleč od žive izkušnje – lahko ga jemljemo bolj kot nek izhod v sili, za kratek čas. Seveda pa so bili primeren test, kako se bo lahko ta zvrst razvijala v bodoče, med mlajšimi generacijami in tistimi, ki zaradi ovir ne morejo obiskovati koncertov.

Poleti 2020 so se najbolj predani organizatorji preselili na odprto, z okrnjenimi dogodki pod taktirko restrikcij. A kmalu so prišli novi ukrepi, med njimi osemmetrski prepad med izvajalci in sedečim občinstvom v dvorani. Dokler nekateri niso obupali in je z novimi ukrepi v zimi 2020-21, spet vse zastalo. Te dogodke se je delalo bolj zaradi tega, da se je delalo, kot zaradi profita, oziroma pokrivanja stroškov. Privoščili so si jih, po povečini lahko samo že s strani države ali EU podprti organizatorji. Ostali so delali izgubo. Mnogi so izgubili delo, zmanjšali so se dohodki že tako prekarne industrije, umaknili so se oglaševalci, dogodki so postali finančno nevzdržni, na odrih dvoran pa se nabira prah [19]. Skratka, spirala se je vrtela in trg je izgubljal, obiskovalci so bili razočarani, vedno novih in novih restrikcij. Kako se obrnil trend je prikazano v tabeli (Tabela 1: Slovenija glasbene ustanove).

Tabela 1: Slovenija glasbene ustanove

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Število prireditev	268	275	301	173	89	362
Število obiskovalcev	110.485	104.184	76.126	34.943	15.009	58.429
Število virtualnih prireditev	-	-	-	-	160	186
Število ogledov virtualnih prireditev	-	-	-	-	-	45.160

[20]

Tudi v Sloveniji, tako kot drugod po svetu so se pojavile zahteve po pomoči glasbenikom. Dobrodelno društvo MiDelamo. Dogodke je nastalo, ko je zaradi koronavirusa obstala celotna glasbena industrija. Koncerti so bili odpovedani, prihodki pa so usahnili ne le

glasbenikom, ampak tudi tehničnim delavcem v zadrju in drugim vpletenim. Zato so zagnali akcijo za odrske delavce, saj so se prenekateri znašli na robu preživetja [19]. Prvo pobudo so sprožili že 14. avgusta 2020, ko so se na tistem shodu s tehničnimi kovčki zbrali pred parlamentom in javno opozorili na težave glasbene industrije. Predvsem se je opozarjalo, pomagalo se je lahko le nekaterim, a žal ne večini ali vsem. Glasbenikov, vključno z odrskimi delavci, je v Sloveniji okrog 15.000, in nekako bi še šlo, če bi se bolj trajno vpeljal univerzalni temeljni dohodek (UTD). Ko pa je bila čez poletje ta pomoč ukinjena, je nastal spontan tihi protest. Septembra so posneli še video s sporočilom o tem, kar počnejo ter se pridružili mednarodni akciji Stojimo skupaj (Stand as One) oziroma odvodu pobude pod nazivom #LightItInRed ali Rdeče luči. V Sloveniji se je v rdeče obarvalo 44 dvoran. Cilj je bil, da se specializiran tehnični kader vendarle obdrži, saj gre za kader, ki se ne priuči čez noč. Tehniki imajo življenjske izkušnje in kilometrino s festivalov in drugih koncertov, ne da se jih kar nadomestiti. Brez tega kadra namreč ni možno speljati dogodka. Potrebuje se tonske tehnike, sooblikovalce zvoka, oblikovalce luči, pa tudi čistilke, varnostne službe in še koga [14]. Z ministrstvom za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) so se že novembra 2020 dogovarjali, da bi pripravili dogodek za tisoč ljudi, ki pa bi jih pred vstopom v koncertno dvorano testirali s testi, ki zaznajo virus že v fazi inkubacije. To so januarja 2021 storili pri angleški izpostavi #WeMakeEvents, ko organizirajo dogodek brez fizične razdalje za 25.000 ljudi, eksperiment pa podpira in financira angleška vlada.

Poziv za rešitev glasbene industrije je na Vlado Republike Slovenije in druge pristojne organe je naslovilo 27 slovenskih glasbenih organizacij in festivalov s pozivom za reševanje glasbenega sektorja. Do takrat jih sploh niso zaznali kot resne gospodarske deležnike ali celo resne delavce.

Poligon kreativnega centra in Centra za kreativnost je v letih 2020 do 2022 izvedel štiri raziskave [21], s katerimi je ugotavljal, kako se je počutil Slovenski kulturno-kreativni delavec v času covid-19. Njihove glavne ugotovitve so:

- Kljub izteku epidemije poglobljanje krize v sektorju. Več kot polovica delavcev trenutno nima dovolj dela za preživetje. Štirje od desetih zasebnih poslovnih subjektov ocenjujejo poslovanje v letu 2022 kot (zelo) slabo. To še vedno vpliva na sektor, ki se še pobira.
- Epidemijo revnih delavcev zakriva podpora bližnjih. Vsak drugi delavec razmišlja o odhodu, skoraj desetina jih je sektor že zapustila. Več kot polovica ustvarjalcev, v primeru, da bi se ji pokvaril najpomembnejši delovni pripomoček, nima denarja, da bi si ga lahko takoj nadomestila. Vsak drugi delavec ima neto plačo do 1.000 EUR. Najbolj prekarizirani delavci so najmanj plačani. Zaposlitve v javnem sektorju so čez celotno obdobje merjenja plačane najboljše. Manj kot petina delavcev izhaja iz slabo preskrbljene izvirne družine. Brez podpore bližnjih si dve tretjini lastnikov doma le-tega ne bi mogli privoščiti.
- Visoko nezadovoljstvo s staro oblastjo, zato zahteve novi vladi da uredi stanje. Ustaljeno prepričanje o visoki odvisnosti sektorja od javnega financiranja, ne drži, saj zgolj dva od desetih poslovnih subjektov v kulturno-ustvarjalnem sektorju ocenjujeta, da sta večinsko javno financirana. Delavci zahtevajo, da se nemudoma naslovi osnovne eksistencialne stiske vse večjega deleža revnih delavcev. Večina je delala v sektorju brez državnih in drugih subvencij. Sedaj pa je bilo tu največ stečajev, preusmeritev v delu na druge poklice, torej odliva idr.
- Zaskrbljujoče prakse javnih kulturnih zavodov. Večino anketiranih si deli mnenje, da javni kulturni zavodi v epidemiji za delavce in sektor niso naredili dovolj, saj so molčali, namesto da bi se zoperstavili oblastniškemu uničevanju sektorja. Ena najbolj zaskrbljujočih ugotovitev raziskave je, da štirje od desetih delavcev za zadnje sodelovanje z javnim kulturnim zavodom plačila niso prejeli oziroma so ga ocenili kot (zelo) slabo. Zgolj petina si jih neplačano sodelovanje drzne zavriniti. Delavci izražajo strah, da v primeru odklonitve neplačanega sodelovanja ne bodo dobili morebitnega plačanega dela v prihodnosti ter tudi ne nujnih referenc za (podaljšanje) statusa samozaposlenega v kulturi. Seznam del, ki jih delavci za javne zavode izvajajo zastoj, kaže, da bi lahko ob sočasni koncentraciji vseh teh neplačanih aktivnosti v okviru enega javnega zavoda, le-ti zavodu v celoti omogočili brezplačno produkcijo projekta.
- Epidemija spreminja delovne navade. Več kot polovica delavcev je v primerjavi s časom pred epidemijo manj delovno učinkovitih. Kljub ukinitvi ukrepov v letu 2022 dela od doma več delavcev kot pred epidemijo. Čeprav s pomladjo 2022 vse več aktivnosti poteka enako kot pred epidemijo, so še vedno odpovedani, prestavljeni ali v mirovanju štirje od desetih koncertov, tretjina predstav in performansov ter razstav. Kljub ukinitvi večine ukrepov določene aktivnosti vztrajajo na spletu in sicer konference in manjši izobraževalni dogodki, predstavitve projektov ter sestanki, svetovanja in mentorstva. Deficit, ki je nastal v času dveh let COVID-a, se bo pokrival še leta, tako na ravni družin, še bolj pa podjetij.

Poseben problem v panogi predstavljajo neplačila. Tako dobijo samozaposleni plačila z zamudo ali pa celo ne in nekateri so se znašli v situaciji, da zaradi dolgov ali kakšnih drugih razlogov niso prejeli nadomestila mesečnega dohodka, ampak so morali pristati na socialni podpori. Ki ne zadostuje za preživetje, še posebej ne, ker so imeli višje mesečne stroške od tega zneska (osnovna socialna podpora je znašala cca. 420 EUR). Mnogi so namreč pred COVID-om plačevali davke in druge dajatve tudi z 4 do 6 mesečino zamudo, saj so prejeli plačila za svoje storitve z nekajmesečno zamudo (v primeru, da niso imeli zaloge denarja). In v kolikor se je nekdo znašel v situaciji, da je bil ravno ta čas (ob sprejetju COVID-nega nadomestila) neplačnik, ni dobil nadomestila plače. In ker je zaprtje trajalo dalj časa, ti niso bili zmožni prislužiti toliko denarja, da bi poplačali dolgove. Prihajalo je do absurdne situacije. Poleg tega da nekdo ni imel tekočih prihodkov iz poslovanja, ni bil upravičen do podpore. Kar nekaj jih je bilo primoranih razglasiti osebni stečaj. A tudi to ni rešitev. Po stečaju ostane

dolg do države z visokimi obrestmi – okoli 10 % na letni ravni, kar še bolj pogloblja dolg do države, država pa je po koncu epidemije kar pozabila na to, da so mnogi zaradi prepovedi dela – tako rekoč 2 leti - pristali v takšni situaciji. Tu se poraja vprašanje, ali so bili zavestno izločeni ali pa je to zgolj napaka in so odločevalci posvečali skrb drugim, ki so bili bolj organizirani in glasni. Vsekakor bomo po vsej verjetnosti videli tudi kakšen epilog. Morda bo o tem moralo presojati tudi Evropsko sodišče.

Zaključek in priporočila

Glasbena prizorišča so poleti 2022 spet zaživela, zdi se, da je kolesje glasbene industrije v polnem zamahu. A redke, sicer medijsko najbolj izpostavljene razprodane prireditve le senčijo resničnost, ki po dvoletnem zaprtju nikakor ni rožnata. Številni neodvisni organizatorji, še pokrivajo deficit, ki je nastal v dveh letih. Poleg tega se vse draži in bi se morale tudi vstopnice, a še ni tako stabilna situacija, da bi jih lahko, saj se ljudje še vedno šele privajajo na dogodke – v Sloveniji smo potrebovali okoli 20 do 30 let, da smo vzpostavili pravo kulturo obiskovanja koncertov in festivalov, z nekaj izjemami, ki so funkcionirale »same od sebe«. Vsak dan nas v novicah pričaka nova odpoved koncertne turnee, kar obiskovalcem koncertov vliva nezaupanje, zaradi česar je predprodaja vstopnic zmeraj slabša [22]. Tudi statistika osebnih stečajev glasbenikov govori sama zase. Tisti glasbeniki, ki so želeli preživeti pa so morali spremeniti svojo dejavnost. Tako so bili na boljšem tisti, ki se glasbeno zvrstjo ne ukvarjajo profesionalno, ampak so zaposleni in jim to predstavlja dodatne vire zaslužka. Posameznikom se ne da več toliko obiskovati družabne dogodke. To ima gotovo posledice za glasbeno industrijo na dolgi rok.

Stanje se sicer izboljšuje, a bo potrebovalo leta (5 do 10 let), da si bo opomoglo na pred COVID-no stanje. Dejstvo je namreč da v letu 2023 želijo vsi glasbeniki povečati število svojih koncertnih dejavnosti. To pa odpira drugo vprašanje, ali imajo potrošniki dovolj časa in denarja, da bodo lahko obiskovali dogodke. Pri tem so domači glasbeniki ponovno prikrajšani. Obiskovalci več povprašujejo po tujih skupinah. Vsled tega postajo določeni glasbeni dogodki finančno nevzdržni in bodo kljub organizaciji lahko ustvarjali izgube.

Slovenija brez da se bo internacionalizirala in postala glasbena destinacija (kot je to npr. Tolmin in je bila Bela krajina) ne more pokrivati večjih in odmevnih glasbenih dogodkov. Organizira lahko butične dogodke, ki pa bodisi prinašajo visoke cene vstopnic, ali pa manj aktualne nastopajoče. Drug izziv je vzgoja potrošnikov. Ta se začne v primernem šolstvu. Razmišljati bi morali, da bi organizirali tudi kakšne popoldanske festivale za osnovno šolsko mladino. Vsekakor bo obravnava tega področja še aktualna.

Viri, literatura in opombe:

1. World Health Organization (2020) Coronavirus disease 2019 (COVID-19): situation report, 72.
2. Caust J (2015) Cultural wars in an Australian context: challenges in developing a national cultural policy. *Int J Cult policy* 21:168–182
3. Chan D (2020) How to make critical decisions amid COVID-19 pressures. *Res. Collect. Sch. Soc. Sci. Paper* 3213:
4. Eikhof DR (2020) COVID-19, inclusion and workforce diversity in the cultural economy: what now, what next? *Cult Trends* 1–17
5. Ozili PK, Arun T (2020) Spillover of COVID-19: impact on the Global Economy. Available SSRN 3562570
6. Seetharaman P (2020) Business models shifts: Impact of COVID-19. *Int J Inf Manage* 54:102173
7. Murovec N, Kavaš D, Bartolj T (2020) Statistična analiza stanja kulturnega in kreativnega sektorja v Sloveniji 2008-2017 . 143
8. Breznik M, Stepančič L, Lipovšek B, Pivec H, Širca M, Tivadar B (2011) KKIPS: kulturne in kreativne industrije po slovensko . 28,29
9. Kulturno-kreativna industrija . In: *Kreat. Portal*. <https://kreativniportal.gzs.si/kulturno-kreativna-industrija/>. Accessed 9 jan 2023
10. Hesmondhalgh D, Negus K (2002) *Popular music studies*. Oxford University Press
11. Earnshaw R (2017) *Research and Development in the Academy, Creative Industries and Applications*. Springer
12. (2023) Dejavnosti SKD . In: *SPOT*. <https://spot.gov.si/sl/dejavnosti-in-poklici/dejavnosti-skd/>. Accessed 10 jan 2023
13. Kretschmer T, Antoniadis G, Braun V, Rath SA, Richter H-P (2001) Evaluation of iatrogenic lesions in 722 surgically treated cases of peripheral nerve trauma. *J Neurosurg* 94:905–912
14. Matoz Z (2020) Poziv za rešitev glasbene industrije. In: *Delo*. <https://www.delo.si/kultura/glasba/poziv-za-resitev-glasbene-industrije/>. Accessed 9 jan 2023
15. Matjaž E, Černič P, Perviz L, Ograjenšek I (2020) Slovenski kulturno-kreativni delavec v času pandemije COVIDA-19. *Econ Bus Rev* 22:10
16. Župančič K (2021) Glasbena industrija v primežu pandemije podlaga. In: *Val* 202. <https://val202.rtvlo.si/podcast/glasbena-zgodba/173251537/174750023>. Accessed 9 jan 2023
17. Uršič M (2021) Pandemija covid-19 kot nadaljevanje procesov fleksibilizacije in prekarizacije delovnih razmer za kreativne poklice v sloveniji. *Teor Praksa* 58:762–784
18. Kokošin K (2021) Pomanjkanje koncertov popularne glasbe v času izbruha pandemije novega koronavirusa: magistrsko delo.
19. Mager I (2020) Dobrodelno društvo MiDelamoDogodke: Podpora delavcem iz zaodrja. In: *Dnevnik*. <https://www.dnevnik.si/1042945936/kultura/glasba/dobrodelno-drustvo-midelamodogodke-podpora-delavcem-iz-zaodrja>. Accessed 9 jan 2023
20. SURS (2023) Statistični urad Republike Slovenije. <http://www.stat.si>.
21. Matjaž E, Černič P, Perviz L, Ograjenšek I (2022) Slovenski kulturno-kreativni delavec v času pandemije COVIDA-19.
22. Župančič K (2022) Množične odpovedi koncertnih turnej. In: *Val* 202. <https://val202.rtvlo.si/podcast/glasbena-zgodba/173251537/174907392>. Accessed 9 jan 2023